
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΜΕΘΟΔΟΥ ΣΕ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΘΩΜΑΣ ΣΤΑΜΑΤΑΚΗΣ

Τις τρεις τελευταίες δεκατίες γίναμε μάρτυρες ενός αυξανόμενου ενδιαφέροντος των δυτικών, κυρίως μαρξιστών, γύρω από τις μορφές και τις λειτουργίες του καπιταλιστικού κράτους. Η εξήγηση του γεγονότος πρέπει να αναζητηθεί τόσο στον αυξανόμενο μεταπολεμικά ρόλο του κράτους στην αναδιάρθρωση και αναπαραγωγή του καπιταλισμού, όσο και στην άνοδο στην εξουσία σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων σε πολλά δυτικά κράτη, πράγμα που προκάλεσε συζητήσεις σχετικά με τη μορφή του κράτους και την (α)δυνατότητα μετάβασης στο σοσιαλισμό μέσω της κρατικής παρέμβασης. Ταυτόχρονα διαλύονται και οι ψευδαισθήσεις για το «σοσιαλισμό» της Ανατολικής Ευρώπης.

Σε θεωρητικό επίπεδο τα αδιέξοδα του μαρξισμού συνοψίζονται στην κριτική πρώην μαρξιστών και στην κριτική του μεταμοντέρνου λόγου (Καστοριάδης, Foucault, Laclau κ.ά.). Το βασικό επιχείρημα αυτών των απόψεων είναι ότι ο μαρξισμός περιέχει, ως ουσιαστικό, εγγενές χαρακτηριστικό την αναγωγή όλων των κοινωνικών φαινομένων στην οικονομία που θεωρείται το κέντρο της κοινωνίας. Η υποτιθέμενη ύπαρξη αυτού του κέντρου αποτέλεσε το θεωρητικό σκαλοπάτι του σταλινισμού που ιδιοποιήθηκε το μαρξισμό υποβιβάζοντάς τον σε μέσον νομιμοποίησης της τρομοκρατίας, με το επιχείρημα πως η κρατική γραφειοκρατία είναι η μόνη αρμόδια να γνωρίζει και να ερμηνεύει τους νό-

μους κίνησης του οικονομικού πυρήνα και τις πραγματικές ανάγκες της κοινωνίας.

Η σηματοδότηση του οικονομικού αναγωγισμού ως του κύριου θεωρητικού προβλήματος προσέδωσε έναν ιδιαίτερο ρόλο στη μαρξιστική θεωρία του κράτους καθώς το κύριο αντικείμενό της είναι οι σχέσεις της οικονομίας με την πολιτική αλλά και οι σχέσεις αυτών των δύο πεδίων με άλλους τομείς, όπως η ιδεολογία κτλ. Με άλλα λόγια, η μαρξιστική θεωρία του κράτους εμφανίστηκε ως ο πλέον κατάλληλος τομέας του μαρξισμού για να αντιμετωπίσει την αμφισβήτηση του οικονομισμού.

Οι θεωρητικοί της «επαναδιατύπωσης» της θεωρίας του κράτους (στο εξής επαναδιατύπωση) (Jessop, Hirsch κ.ά.) έθεσαν ως κύριο στόχο την απομάκρυνση από τον οικονομικό αναγωγισμό προσπαθώντας να αφομοιώσουν στα επιχειρήματά τους τη μεταμοντέρνα κριτική. Ο Jessop (1988: 8) θα θέσει ως αφετηρία για το εγχείρημα αυτό την επανεξέταση των μεθοδολογικών προϋποθέσεων της θεωρίας του κράτους. Στο κείμενο που ακολουθεί θα διακρίνουμε τις μαρξιστικές θεωρίες του κράτους με βάση τη μέθοδό τους σε: α' θεωρίες υπαγωγής (subsumptionism), β' λογικής παραγωγής (logical derivation) και γ' συνάρθρωσης (articulation).

Χονδρικά αυτή η διάκριση αντιστοιχεί σε τρεις μεγάλες και σημαντικές μαρξιστικές θεωρίες περί κράτους, στις θεωρίες του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού (statocap), της μεθοδικής παραγωγής του κράτους (Staatsableitung ή derivation) και της επαναδιατύπωσης (reformulation). Στα δύο πρώτα μέρη του κειμένου θα αναλύσουμε τις μεθοδολογικές παραδοχές των δύο πρώτων σχολών και θα δούμε πώς η επαναδιατύπωση μέσω της κριτικής τους θα επιχειρήσει να κατασκευάσει τη δική της θέση. Στο τρίτο μέρος θα συζητήσουμε τις αρχές της μεθόδου της συνάρθρωσης και τις συνέπειες αυτής στην εξέταση των σχέσεων κράτους και οικονομίας. Τέλος θα επιχειρήσουμε μια αξιολόγηση των ουσιαστικών και μεθοδολογικών θέσεων της επαναδιατύπωσης. Είναι σαφές ότι η αντιστοίχιση θεωρητικών σχολών και μεθοδολογικών αρχών παρουσιάζει προβλήματα, στο βαθμό που σημαντικοί θεωρητικοί κινούνται στα ενδιάμεσα διαστήματα αυτών των σχολών. Οι γενικοί όροι της συζήτησης και η επικέντρωση σε

μεθοδολογικά προβλήματα, τα οποία συνήθως παρουσιάζουν το μικρότερο βαθμό διαφοροποίησης, αμβλύνει αρκετά αυτήν την αυθαιρεσία.

1. Κρατικομονοπωλιακός καπιταλισμός και η μέθοδος της υπαγωγής

Η σχολή του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού κάνει ουσιαστικά την εμφάνισή της στα μέσα του '50, αν και οι ρίζες της φτάνουν στον Μπουχάριν και τον Λένιν, στις περί ιμπεριαλισμού αναλύσεις του οποίου ανατρέχουν οι περισσότεροι θεωρητικοί αυτής της τάσης. Τα δύο κύρια ρεύματα που διαμορφώνονται εντός της σχολής του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού είναι: α' αυτό που βασίζεται στις λενινιστικές αναλύσεις του ιμπεριαλισμού και των μονοπωλίων και είναι το μεγαλύτερο ρεύμα τόσο σε παραγωγή όσο και σε επιρροή (Hess 1974, Kozlov 1977 κ.ά.) και β' το κεφαλαιο-θεωρητικό ρεύμα (capital-theoretical) που προτιμά την ανάλυση των καθολικών νόμων κίνησης του κεφαλαίου από αυτή του ιμπεριαλισμού (Gundel 1975, Schawank 1974 κ.ά.).

Κοινό χαρακτηριστικό των θεωριών του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού είναι ο εμπειρικός, περιγραφικός χαρακτήρας των αναλύσεών τους που βασίζονται στην εξέταση τού, υποτιθέμενα, τελευταίου σταδίου του καπιταλισμού καθώς και η άμεση αδιαμεσολάβητη υπαγωγή συγκεκριμένων περιπτώσεων σε γενικές εξηγητικές αρχές που προέρχονται επίσης από εμπειρικές γενικεύσεις ή/και από την ανάλυση ιστορικά ορατών τάσεων όπως αυτές διατυπώνονται από τους Μαρξ και Λένιν. Η υιοθετούμενη μέθοδος της υπαγωγής περιλαμβάνει την ανάπτυξη καθολικής εγκυρότητας αρχών και την κατανόηση επιμέρους, ειδικών φαινομένων, ως στιγμών των αρχών αυτών. Για παράδειγμα, πολλές λενινιστικού τύπου αναλύσεις αντιλαμβάνονται το στάδιο του ιμπεριαλισμού ως δημιουργό αξεπέραστων αντιφάσεων που οδηγούν, αργά ή γρήγορα, στη μετάβαση στο σοσιαλισμό τις αναπτυγμένες καπιταλιστικά χώρες της Δύσης. Σύμφωνα με τη λογική της υπαγωγής και χωρίς περαιτέρω εξέταση η Ιταλία, λόγω

χάριν, που ανήκει σ' αυτές πρέπει να θεωρείται έτοιμη για μια τέτοια μετάβαση.

Η μέθοδος της υπαγωγής αγνοεί τις ιδιαιτερότητες διαφορετικών περιπτώσεων και κοινωνικών φαινομένων. Οι θεωρητικοί της εξαναγκάζονται είτε να «συμβιβάσουν» τα χαρακτηριστικά τους με το πλαίσιο που ορίζουν οι γενικές αρχές είτε να τα εξοβελίσουν από τη θεωρία ως άνευ σημασίας και τυχαία. Συμπληρωματικός τρόπος εξήγησης φαινομένων που ξεφεύγουν από την ορθοδοξία της γενικής αρχής είναι και η επίκληση άλλων γενικών αρχών που οδηγούν σε διαφορετικά συμπεράσματα από την πρώτη. Για παράδειγμα, η ανάλυση του ιμπεριαλισμού θεωρεί δεδομένη την εχθρότητα μεταξύ καπιταλιστικών και σοσιαλιστικών κρατών, τα πρώτα είναι όργανα των μονοπωλίων, τα δεύτερα εκπροσωπούν το προλεταριάτο σε διεθνές επίπεδο. Τυχόν αρμονική συνεργασία (οικονομική, πολιτιστική κλπ.), καπιταλιστικού με σοσιαλιστικό κράτος, για να εξηγηθεί, απαιτεί την επιστροφή μιας άλλης γενικής αρχής όπως ο διεθνής ανταγωνισμός μονοπωλίων κλπ. Η εξαγωγή σαφούς συμπεράσματος καθίσταται κατά συνέπεια αδύνατη.

Ταυτόχρονα ο ορισμός του κράτους ως οργάνου κυριαρχίας, τις περισσότερες φορές μάλιστα ουδέτερου οργάνου καθώς και η θεώρησή του ως απλού στοιχείου της υπερδομής θέτει δισεπίλυτα αν όχι άλυτα προβλήματα (για παράδειγμα, θα πρέπει να αναρωτηθούμε γιατί η εργατική τάξη θα πρέπει να έχει ως κύριο στόχο την άλωση ενός στοιχείου της υπερδομής –κράτος– και πώς είναι δυνατόν να ισχυριστούμε πως η άλωση αυτή θα μπορούσε να επιφέρει αλλαγές στην οικονομική βάση). Σε μεθοδολογικό επίπεδο η κριτική της υπαγωγής από τη σκοπιά των συναρθρωσιακών θεωριών μπορεί να συνοψιστεί σε δύο σημεία:

α' Η αποδοχή της μεθόδου της υπαγωγής δεν επιτρέπει στις αναλύσεις της σχολής του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού να κινηθούν από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο κατασκευάζοντας το τελευταίο ως σύνθεση διαφορετικών παραγόντων και αιτιών που εξηγούνται με τη συνάρθρωση διαφορετικών θεωριών (Jessop 1982: 71-72).

β' Η αποδοχή οποιασδήποτε αρχής (άνιση και συνδυασμένη

ανάπτυξη, πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους κλπ.) δεν μπορεί να οδηγεί σε a priori υπαγωγή των επιμέρους φαινομένων σ' αυτές, χωρίς θεωρητική μέριμνα για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτών των φαινομένων, τις σύνθετες διαμεσολαβήσεις που επηρεάζουν τα αποτελέσματα των γενικών αρχών και την ύπαρξη/κινητοποίηση αντιτάσεων. Ο Jessop (1982: 73) ισχυρίζεται πως η ανάλυση πρέπει να διαπερνά το εμπειρικό επίπεδο για να καταδείξει τους αιτιακούς μηχανισμούς που βρίσκονται πίσω από τα παρατηρούμενα φαινόμενα. Τα αποτελέσματα των αιτιακών μηχανισμών υπόκεινται στην παρέμβαση αντιτάσεων και σε πολύπλοκους τρόπους διαμεσολάβησης, κατά συνέπεια διαφέρουν κατά περίπτωση και δεν είναι δυνατόν να θεωρούνται δεδομένα. Η λογική της εμπειρικής γενίκευσης και της υπαγωγής του ειδικού στο γενικό καθιστά τις εξηγητικές αρχές ευάλωτες σε διάψευση από μεγάλο αριθμό εμπειρικών περιπτώσεων, ενώ οι δευτερεύουσες προτάσεις της θεωρίας χάνουν ουσιαστικά το νόημά τους. Ο Laclau, που έχει ξεκάθαρα ξεκόψει τις σχέσεις του με το μαρξισμό, αποδέχεται μια συναρθρωσιακή μέθοδο παρόμοια (αν και με φανερές διαφορές σε κάποια σημεία) μ' αυτήν του Jessop, μόνο που την τραβάει στα λογικά της άκρα αρνούμενος την ύπαρξη οποιασδήποτε γενικής αρχής αλλά και κάθε αναφορά σε ουσιώδεις αιτιακούς μηχανισμούς. Χρησιμοποιώντας το δικό του λεξιλόγιο θα λέγαμε πως όχι μόνο τα αποτελέσματα και οι επιμέρους συνέπειες αιτιακών μηχανισμών διαφέρουν κατά περίπτωση, αλλά το ίδιο το περιεχόμενο και η μορφή των μηχανισμών αυτών μεταβάλλεται ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά συγκεκριμένων περιπτώσεων σε τέτοιο βαθμό, που και μόνον η επίκλησή τους αποτελεί ουσιώδες σφάλμα που μόνο να παραπλανήσει μπορεί. Τίποτε δεν μπορεί να θεωρηθεί δεδομένο ή να ειπωθεί εκ των προτέρων χωρίς αναφορά και ανάλυση συγκεκριμένων περιστατικών και φαινομένων.

Η κριτική της μεθόδου της υπαγωγής επιτρέπει στην επαναδιατύπωση αλλά και στις συναρθρωσιακές θεωρίες την κατασκευή των δικών τους θέσεων, τα επιχειρήματά τους όμως θα κερδισθούν κυρίως από την κριτική της μεθόδου της «λογικής παραγωγής» όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω. Οι θεωρητικοί του

κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού μετά τα μέσα της δεκαετίας του '70 συνειδητοποιούν τα προβλήματα των αναλύσεών τους και είτε στρέφονται σε άλλες θεωρίες και μεθόδους είτε προχωρούν στην κατασκευή πολυπλοκότερων και επαρκέστερων θεωρητικών μοντέλων.

2. Μεθοδολογικά προβλήματα της «λογικής παραγωγής» του κράτους

Η σχολή της μεθοδικής-λογικής παραγωγής (Ableitung) του κράτους εμφανίζεται στη δεκαετία του '60 με μια σειρά αναλύσεων με έντονα πολιτικό και πολεμικό χαρακτήρα. Αρχικά οι αναλύσεις αυτές αντιπαρατίθενται στη σχολή της Φρανκφούρτης και εμπλέκονται στις συζητήσεις για τον κρατικό παρεμβατισμό στην οικονομική κρίση του '66-'67, το ρόλο του κράτους σε σχέση με τη σοσιαλιστική προοπτική και στο «ιδεολογικό» πρόβλημα της αντικομμουνιστικής στάσης του γερμανικού λαού και της γερμανικής εργατικής τάξης ειδικότερα. Μετά το '70 οι θεωρητικοί της Ableitung στρέφουν το ενδιαφέρον τους σε περισσότερο θεωρητικά και «ακαδημαϊκά» θέματα.

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν στα πλαίσια της σχολής της μεθοδικής παραγωγής του κράτους δεν συνιστούν ένα πλήρως ενοποιημένο θεωρητικό σύστημα, άλλες υιοθετούν μια υποθετικο-επαγωγική και θετικιστική μέθοδο ανάλυσης και άλλες συνάγουν τη μορφή του κράτους απ' ευθείας από την οικονομική σφαίρα. Σε γενικές γραμμές, κοινό σημείο αναφοράς αποτελεί η θέση πως η μορφή και οι ουσιώδεις λειτουργίες του αστικού κράτους είναι δυνατόν να παραχθούν από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και τις συνθήκες ύπαρξής του.

Οι μεθοδολογικές παραδοχές της Ableitung μπορούν να συνοψιστούν σε τρία σημεία: α' η πραγματικότητα είναι μια σύνθετα δομημένη ολότητα, τα επιμέρους στοιχεία της οποίας διαθέτουν μια σχετική αυτονομία, δηλαδή «[η] οικονομία και η πολιτική θεωρούνται ως διαφορετικές, αλλά συμπληρωματικές στιγμές στην αναπαραγωγή της κοινωνικής ολότητας... και κατά συνέπεια χαρακτηρίζονται από ένα διακριτό χωρισμό —μέσα στην— ενότη-

τα» (Jessop 1982: 130), β' η κοινωνική ολότητα είναι, κατά συνέπεια, δυνατόν να αναλυθεί σε διαφορετικά επίπεδα αφαίρεσης, αφού ορίσουμε πρώτα μια πολύπλοκη ιεραρχία καθορισμών, και γ' είναι δυνατόν να παρουσιάσουμε μια θεωρητική εξήγηση αυτής της ολότητας ως σύνθεση ποικίλων καθορισμών μέσω μιας κίνησης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο (Jessop 1982: 82).

Η θέση του «χωρισμού –μέσα στην– ενότητα» (separation –in–unity) κατέχει κεντρικό ρόλο στις πιο πρόσφατες και σύνθετες αναλύσεις της *Ableitung*, γιατί τους επιτρέπει να διαχωρίσουν τη θέση τους από τις οικονομίστικες προσεγγίσεις βάσης-εποικοδομηματος, αλλά και από τον πολιτικισμό της αλτουσεριανής σχολής. Το κεφάλαιο θεωρείται κοινωνική σχέση που περικλείει πολιτικά και οικονομικά στοιχεία. Η μορφή και η λειτουργία του κράτους κατά συνέπεια δεν είναι δυνατόν να παραχθούν από οικονομικές κατηγορίες αποκλειστικά, αλλά μόνο από τις κατηγορίες του ιστορικού υλισμού. Κάθε ανάλυση πρέπει να ξεκινάει απ' αυτές τις κατηγορίες και να κατανοεί τη σημασία του πολιτικού στοιχείου στην οργάνωση και λειτουργία του οικονομικού πεδίου. Το κλειδί για την κατανόηση των πολιτικών μορφών ιδιοποίησης της υπερεργασίας είναι μεν η ανάλυση των οικονομικών μορφών και των μορφών ιδιοποίησης της υπερεργασίας, αλλά ταυτόχρονα θα πρέπει να γίνεται σεβαστός ο ιδιαίτερος και διακριτός χαρακτήρας του πολιτικού (Holloway & Piccioto 1977: 78-79, 82-86). Το κράτος και η σχέση του με την οικονομία γίνονται αντιληπτά μέσω ενός σχήματος «εσωτερικής-εξωτερικής» διαλεκτικής (*internal-external dialectic*), κράτος και οικονομία διαθέτουν τη δική τους εσωτερική δυναμική αλλά «υπάγονται» στην εξωτερική δυναμική της ταξικής πάλης που αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό της κεφαλαιακής σχέσης (Jessop 1990:86).

Συστηματική κριτική αυτών των θέσεων ασκεί ο Jessop (1982: 117-149 και 1990: 100). Η κριτική αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί μέσω αυτής συγκροτούνται βασικές θέσεις της θεωρίας της επαναδιατύπωσης αλλά και γενικότερα των συναρθρωσιακών θεωριών. Τα κύρια σημεία της μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

α' στη βασική μεθοδολογική παραδοχή της ανάλυσης μορφής

(form analysis), δηλ. του «χωρισμού –μέσα στην– ενότητα» και στην αντίληψη της κοινωνίας ως σύνθετα δομημένης ολότητας, β' στη σχέση μεθοδικής παραγωγής του κράτους από τις αφηρημένες αρχές της πολιτικής οικονομίας και της ιστορικής ανάλυσης και έρευνας, γ' στη σύγχυση μεταξύ μορφής και περιεχομένου, και δ' στην έλλειψη συστηματικής ανάλυσης γύρω από το πώς διαφορετικά επίπεδα αφαίρεσης είναι δυνατόν να εναρμονισθούν στη θεωρητική εξήγηση (για παράδειγμα πώς η ανάλυση μορφής είναι δυνατόν να συμπληρωθεί από ιστορική ανάλυση).

Όσον αφορά στο πρώτο σημείο, ο Jessop τονίζει πως η θέση του «χωρισμού –μέσα στην– ενότητα» και η συνεπακόλουθη αντίληψη της κεφαλαιακής σχέσης ως περικλείουσας οικονομικές και πολιτικές κατηγορίες ουσιαστικά οδηγεί στο συμπέρασμα πώς οικονομικές και πολιτικές σχέσεις γίνονται κατανοητές ως σχέσεις παραγωγής και κατά συνέπεια η πολιτική διάσταση περιορίζεται στον ρόλο του λειτουργικά αναγκαίου στοιχείου για την αναπαραγωγή της κεφαλαιακής σχέσης. Η αυτονομία του πολιτικού είτε εξαφανίζεται, είτε θεωρείται στρατήγημα του κεφαλαίου, ενώ το κράτος περιορίζεται στην εξυπηρέτηση της αυτοαναπαραγωγής της κεφαλαιακής σχέσης που είναι ταυτόχρονα πολιτική και οικονομική. Με αυτόν τον τρόπο το στοιχείο του διαχωρισμού δικαιολογεί την ύπαρξή του μόνο στο βαθμό που εξυπηρετεί την ενότητα, ενώ δεν υπάρχει κανένα επιχείρημα που να δικαιολογεί το γιατί θα πρέπει να θεωρούμε τη στήριξη των οικονομικών σχέσεων από τις πολιτικές ως δεδομένη (Jessop 1982: 133). Εάν το κράτος έχει τη δική του εσωτερική δυναμική, διαθέτει δηλαδή μια ειδική θεσμική λογική που έχει συγκεκριμένες συνέπειες πάνω στην αναπαραγωγή της κοινωνικής ολότητας, τότε τι μπορεί να μας εγγυηθεί πως αυτές οι συνέπειες συμπίπτουν με τις ανάγκες της αστικής κυριαρχίας και της καπιταλιστικής συσσώρευσης; (Jessop 1990: 100). Οι Holloway και Piccioto θα μπορούσαν να στηρίξουν τη θέση της *Ableitung* αντιπαραθέτοντας στον Jessop την εμμονή τους στη σημασία της ταξικής πάλης, υποστηρίζοντας πως η αυτονομία του πολιτικού δεν εξαφανίζεται, ούτε η ενότητα πολιτικών και οικονομικών μορφών προκύπτει αυτόματα. Αντιθέτως η ενότητα είναι αποτέλεσμα της

ταξικής πάλης και αναπαράγεται συνεχώς μέσω αυτής. Το επιχείρημα αυτό αποδυναμώνει όμως περαιτέρω την έννοια του «χωρισμού –μέσα στην– ενότητα» γιατί αν κάποιος υποθέσει πως η ενότητα είναι το μη-αναγκαίο και κατά συμβεβηκός (contingent) αποτέλεσμα ανταγωνισμών και ταξικής πάλης, τότε «ο χωρισμός –μέσα στην– ενότητα» παύει να αποτελεί μια εξηγητική έννοια και γίνεται κάτι που χρειάζεται εξήγηση. (Jessop 1982: 133). Πίσω απ' αυτή τη θέση του Jessop βρίσκεται μια θεμελιακή αρχή των συναρθρωσιακών θεωριών και της επαναδιατύπωσης: η απόρριψη της άποψης πως οποιαδήποτε κοινωνική σχέση (άρα και το κεφάλαιο) μπορεί να θεωρηθεί ως ένα ουσιωδώς συνεκτικό σύνολο με αναλυτική και αιτιακή προτεραιότητα απέναντι στα στοιχεία του. Κατά συνέπεια οι μηχανισμοί και τα επιμέρους στοιχεία των κοινωνικών σχέσεων δεν μπορούν να κατανοηθούν αποκλειστικά ως απλές αφαιρέσεις αυτών των σχέσεων. Αυτή η θέση υιοθετείται και απ' τους Hindess και Hirst που υποστηρίζουν πως ενώ είναι δυνατόν να προσδιορίσει κάποιος τις συνθήκες ύπαρξης ενός θεωρητικού αντικειμένου (π.χ. κεφαλαιακή σχέση) δεν νομιμοποιείται να συμπεράνει πως αυτές οι συνθήκες πραγματοποιούνται μηχανικά. Ο Hirst επιμένει στην ετερογένεια των κοινωνικών σχέσεων και απορρίπτει την άποψη πως τα κοινωνικά πεδία (π.χ. πολιτική και οικονομία) συσχετίζονται με αναγκαίες σχέσεις. Ο συσχετισμός προκύπτει μόνον ως αποτέλεσμα ηγεμονικών πρακτικών και αναδύεται μέσα από πολλαπλούς ανταγωνισμούς (Hirst 1979: 10-21). Η συζήτηση για την αντιστοιχία ή μη-αντιστοιχία (correspondence or non-correspondence) πολιτικών και οικονομικών πεδίων (αλλά και όλων των κοινωνικών σχέσεων γενικά) θεωρείται ατελέσφορη, γιατί αντιλαμβάνεται τις μεταξύ τους σχέσεις ως εξωτερικές και τις μεταχειρίζεται ως ολοκληρωμένες, συνεκτικές οντότητες. Η έρευνα πρέπει να απορρίψει κάθε α priori κρίσεις σχετικά με τις αιτιακές σχέσεις που συνδέουν τα επιμέρους κοινωνικά πεδία και να στραφεί στην ανακάλυψη των συνθηκών ύπαρξης πολιτικών πρακτικών απορρίπτοντας κάθε δεδομένη άποψη ολότητας. Οι συναρθρωσιακές θεωρίες αρνούνται την ιδέα της κοινωνίας ως ολότητας δεδομένης γύρω από ένα κεντρικό πυρήνα σχέσεων. Παρόμοια θέση με τον

Hirst αναπτύσσουν και οι Laclau και Mouffe που θεωρούν πως η αντίληψη της αναγκαίας αντιστοίχισης μεταξύ κοινωνικών σχέσεων (πολιτικών-οικονομικών κλπ.) ανάγει το ένα στοιχείο στο άλλο, ενώ η αντίληψη της αναγκαίας μη-αντιστοίχισης αποκλείει την πιθανότητα μιας, έστω σχετικής, ενότητας του κοινωνικού σχηματισμού. Η δική τους θέση είναι αυτή της μη-αναγκαίας αντιστοίχισης (non-necessary correspondence) που είναι αποτέλεσμα ηγεμονικών πρακτικών.

Το δεύτερο σημείο της κριτικής του Jessop αφορά τη σχέση ιστορικής εξήγησης και ανάλυσης μορφής. Πιο συγκεκριμένα, η αποδοχή της άποψης πως το κεφάλαιο είναι κοινωνική σχέση και όχι οικονομική κατηγορία με δικούς της «φυσικούς νόμους» κίνησης, καθιστά την παραγωγή των λειτουργιών και της μορφής του κράτους από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής προβληματική αν όχι χωρίς νόημα. Η ανάλυση, κατά συνέπεια, θα πρέπει να στραφεί στις ιστορικές μορφές της ταξικής πάλης προκειμένου να κατανοήσει την αναπαραγωγή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και των πολιτικών προϋποθέσεων ύπαρξής του. Αυτή η παρατήρηση δίνει την αφορμή στον Jessop (1982: 134) να εκθέσει μια βασική αρχή της μεθόδου της επαναδιατύπωσης υποστηρίζοντας πως η «λογική» ή οι «νόμοι» του κεφαλαίου είναι λογικές αφαιρέσεις που προσδίδουν ένα στοιχείο απροσδιοριστίας σε κάθε ανάλυση που βασίζεται αποκλειστικά σ' αυτές. Η απροσδιοριστία αυτή είναι δυνατόν να εξαλειφθεί με τη συμπλήρωση της ανάλυσης με ιστορική έρευνα, με μία κίνηση δηλαδή από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο. Σ' αυτή την κατεύθυνση κινήθηκαν και ορισμένοι θεωρητικοί της *Ableitung* όπως η Gerstenberger (1976).

Το τρίτο σημείο κριτικής του Jessop (1982: 135) αφορά τη σύγχυση μορφής και περιεχομένου που αποδίδεται στους θεωρητικούς της *Ableitung* και σχετίζεται άμεσα με το προηγούμενο επιχείρημα. Η θέση του Jessop είναι πως αν η μορφή του αστικού κράτους είναι δυνατόν να παραχθεί από τις μορφές ιδιοποίησης της υπερεργασίας, συγκεκριμένες λειτουργίες δεν είναι δυνατόν να συναχθούν σε αυτό το επίπεδο αφαίρεσης. Μόνο αφηρημένες λειτουργίες μπορούν να ορισθούν, λειτουργίες που το

κράτος θα πρέπει να επιτελεί για να είναι δυνατή η καπιταλιστική αναπαραγωγή. Αυτές όμως οι λειτουργίες δεν είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν ως εξηγητικές αρχές της αναπαραγωγής. Το αν το κράτος πραγματικά ανταποκρίνεται ή όχι στις απαιτήσεις της καπιταλιστικής οικονομίας εξαρτάται από συγκεκριμένες πολιτικές πρακτικές και το επίπεδο της ταξικής πάλης. Η λογική ανταπόκριση όμως δεν πρέπει να συγχέεται με την αιτιακή αναγκαιότητα. Αυτό το νόημα έχει και η θέση του Hirst (1973: 200-204) πως ο θεσμικός διαχωρισμός κράτους και οικονομίας παρ' ότι είναι απαραίτητη προϋπόθεση της καπιταλιστικής αναπαραγωγής, οδηγεί σε *sui generis* πολιτικές μορφές που μπορούν να καταστούν προβληματικές για τη λειτουργική συμπληρωματικότητα τους κράτους στην πραγματοποίηση της αστικής κυριαρχίας. Αντίστοιχος είναι και ο ισχυρισμός του Offe (1980: 9-11) πως η μορφή του καπιταλιστικού κράτους μπορεί να καταστεί προβληματική για τη λειτουργικότητά του στην αναπαραγωγή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Ένα τέταρτο πρόβλημα τίθεται από την πολλαπλότητα των σημείων εκκίνησης των θεωρητικών της *Ableitung*, για παράδειγμα ο Jürgens ξεκινάει από τη σφαίρα της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων για να παραγάγει τη μορφή και τις λειτουργίες του κράτους, ο Altvater από τη σφαίρα παραγωγής κλπ. Η πολλαπλότητα αυτή δεν θέτει τόσο το θέμα ποιο είναι το καταλληλότερο σημείο, όσο το πώς είναι δυνατόν να συνδυασθούν μεταξύ τους έτσι ώστε να οδηγήσουν σε μια θεωρία του κράτους που να περιλαμβάνει διαφορετικά επίπεδα αφαίρεσης. Οι κατηγορίες αυτών των επιπέδων όμως θα πρέπει να είναι συμβατές μεταξύ τους ώστε να μπορούν να συναρθρωθούν σ' ένα συνεκτικό θεωρητικό σύστημα. Οι θεωρητικοί της *Ableitung* δεν έχουν προχωρήσει σ' ένα τέτοιο εγχείρημα. Οι Holloway και Piccioto (1978: 30-31), αλλά και η Gerstenberger (1976: 69-92) τονίζουν την ανάγκη συμπλήρωσης της ανάλυσης μορφής με ιστορική ανάλυση, αλλά πουθενά δεν πραγματεύονται το πώς θα επιτευχθεί κάτι τέτοιο. Ούτε έχει διερευνηθεί το πώς αναλύσεις και έννοιες που δεν έχουν αναπτυχθεί στο πεδίο της *Ableitung* (όπως αυτές του Offe ή της γκραμσιανής έννοιας της ηγεμονίας) είναι δυνατόν να

αξιοποιηθούν στα πλαίσιά της. Αυτή η κριτική του Jessop (1981: 136-7) μπορεί να ερμηνευθεί και ως εξής: κάθε θεωρία που φιλοδοξεί να περιλαμβάνει πολλαπλές εξηγητικές αρχές, πλάνα ανάλυσης και επίπεδα αφαίρεσης, κάθε συναρθρωσιακή δηλαδή θεωρία, πρέπει να επεξεργάζεται τις προϋποθέσεις συμβατότητας των κατηγοριών της, προκειμένου να αποφύγει την παγίδα του εκλεκτισμού.

3. Η θεωρία της επαναδιατύπωσης και η μέθοδος της συνάρθρωσης

Η επαναδιατύπωση της θεωρίας του κράτους εκφράζεται κυρίως μέσα από τις εργασίες των Jessop, Hirsch, Esser, Roth και παρουσιάζει συγγένειες με τη θεωρία της ρύθμισης όπως αυτή εμφανίζεται στους Aglietta, Lipietz, Mjosef κ.ά. Κοινό χαρακτηριστικό των παραπάνω θεωρητικών (επαναδιατύπωσης και ρύθμισης) είναι η μέθοδος της συνάρθρωσης. Η κριτική στη σχολή της *Ableitung* από την οπτική γωνία των συναρθρωσιακών θεωριών, όπως ήδη παρουσιάστηκε, θα μπορούσε να γίνει αντιληπτή και ως εξής: κάθε θεωρία του κράτους οφείλει να αντιμετωπίσει τον οικονομικό αναγωγισμό, τη λειτουργιστική λογική και την ιδέα της κοινωνίας-ολότητας (Bertramsen 1988: 6). Η συναρθρωσιακή λογική υιοθετείται και από θεωρητικούς που δεν ανήκουν στο μαρξιστικό χώρο, όπως ο Laclau και η Mouffe, με διαφορετικό όμως τρόπο απ' ό,τι στη θεωρία της επαναδιατύπωσης. Ο Jessop ξεκινώντας από το έργο του Bhaskar (1979) επεξεργάζεται αρκετά αναλυτικά τη μέθοδο της συνάρθρωσης (*method of articulation*) ως τρόπο κατασκευής μιας μαρξιστικής θεωρίας του κράτος, γι' αυτό και θα χρησιμοποιήσουμε τις θέσεις του ως αφετηρία κάνοντας παράλληλα μια σύγκριση με αυτές του Laclau, πράγμα που είναι χρήσιμο για τη μετέπειτα κριτική τους κατανόηση.

Η μέθοδος της *συνάρθρωσης* είναι ένας τρόπος κατασκευής θεωριών και ταυτόχρονα ένας τρόπος εξήγησης. Η μέθοδος αυτή βασίζεται στην παραδοχή πως η δυνατότητα επιστημονικής εξήγησης προϋποθέτει προσδιορισμό των φαινομένων του πραγματικού κόσμου, δηλ. τα φαινόμενα αυτά οφείλουν την ύπαρξή τους

σε συγκεκριμένους, αναγκαίους μηχανισμούς καθώς και σε επαρκείς ιδιαίτερες συνθήκες κάτω από τις οποίες οι μηχανισμοί αντιδρούν. Ο προσδιορισμός (determinacy) στον πραγματικό κόσμο δεν θα πρέπει να συγχέεται με τον προσδιορισμό σε ένα θεωρητικό σύστημα, με άλλα λόγια «ενώ ο συνδυασμός ή η αλληλεπίδραση διαφορετικών αιτιακών μηχανισμών παράγουν ένα προσδιορισμένο αποτέλεσμα (αναγκαιότητα), δεν υπάρχει μια μοναδική θεωρία που να μπορεί να προβλέψει ή να καθορίσει τον τρόπο με τον οποίο τέτοιοι αιτιακοί μηχανισμοί συγκλίνουν και/ή αντιδρούν (κατά συμβεβηκός)» (Jessop 1982: 212). Με αυτόν τον τρόπο ο Jessop ορίζει την έννοια της «κατά συμβεβηκός-αναγκαιότητας» (contingent necessity). Ο όρος «κατά συμβεβηκός» είναι μια λογική και αναφέρεται στην απροσδιοριστία (indeterminacy) μέσα σε ένα θεωρητικό σύστημα, ενώ η έννοια της αναγκαιότητας είναι μια οντολογική παραδοχή που αναφέρεται στον προσδιορισμό στον πραγματικό κόσμο. Κατά συνέπεια ο όρος «κατά συμβεβηκός – αναγκαιότητα» μπορεί να θεωρηθεί ότι περιλαμβάνει πέντε επιχειρήματα:

α' μια επαρκής εξήγηση αναλύει πώς η αλληλεπίδραση διαφορετικών μηχανισμών παράγουν ένα προσδιορισμένο και αναγκαίο αποτέλεσμα,

β' καμία θεωρία δεν μπορεί από μόνη της να εξηγήσει γιατί αυτή η αλληλεπίδραση έπρεπε να συμβεί ούτε γιατί το αποτέλεσμα της ήταν αναγκαίο,

γ' από τη στιγμή που κάθε θεωρητικό σχήμα μπορεί να κατανοήσει την αναγκαιότητα ενός γεγονότος μόνο σαν ένα κατά συμβεβηκός αποτέλεσμα, κάθε εξήγηση οφείλει να είναι ιστορική,

δ' παρ' όλα αυτά η θεωρητική εξήγηση πρέπει να αναλύει τους πραγματικούς μηχανισμούς και τις τάσεις που δημιουργούν συγκεκριμένα γεγονότα και να μην περιορίζεται σε χρονολογικές απαριθμήσεις,

ε' το επίπεδο αφαίρεσης και ο βαθμός συνθετότητας ορίζουν την επάρκεια της εξήγησης ενός «κατά συμβεβηκός-αναγκαίου» εμπειρικού γεγονότος (Jessop 1990: 12).

Εδώ μπορούμε να εντοπίσουμε μια βασική διαφορά μεταξύ του Jessop (αλλά και των θεωρητικών της ρύθμισης) με τον Ernesto

Laclau. Ο Laclau προωθεί ένα κατασκευαστικό (constructivist) επιχείρημα επιμένοντας πως κάθε εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων πρέπει να γίνεται σύμφωνα με τους όρους κατανόησής τους από τα κοινωνικά υποκείμενα, «η αλήθεια είναι σχετική με ένα σχηματισμό λόγου (discursive formation), κάθε επιλογή μεταξύ διαφορετικών λόγων είναι δυνατή μόνο στη βάση κατασκευής νέων λόγων, η «αλήθεια» είναι ουσιωδώς πραγματολογική (pragmatic) και, με αυτήν την έννοια, γίνεται δημοκρατική (Laclau 1988: 27-28).

Η θέση της «κατά συμβεβηκός-αναγκαιότητας» υποδεικνύει πως μια επαρκής εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων οφείλει να συνδυάζει, μέσα στο δικό της πλαίσιο έρευνας, εξηγητικές αρχές και έννοιες από διαφορετικά θεωρητικά συστήματα. Το επιχείρημα αυτό ενισχύεται από δύο βασικές αρχές της ρεαλιστικής επιστημολογίας: α' ο πραγματικός κόσμος είναι διαιρεμένος σε πολλαπλά επίπεδα ή πεδία, καθένα από τα οποία παρουσιάζει διακριτές, μοναδικές ιδιότητες, κατά συνέπεια, η ανάλυσή τους προϋποθέτει τη συνεργασία πολλαπλών θεωρητικών συστημάτων, β' κάθε επιμέρους πεδίο περιλαμβάνει πολλαπλά επίπεδα αφαίρεσης. Αυτό σημαίνει πως μεθοδολογικά προσδιορίζουμε δύο διαφορετικούς τύπους αφαίρεσης: α' απλό-σύνθετο, β' αφηρημένο-συγκεκριμένο. Η πρώτη αναφέρεται στο συνδυασμό και τη συνάρθρωση διαφορετικών πλάνων ανάλυσης, η δεύτερη σε διαφορετικά επίπεδα αφαίρεσης σε κάθε πλάνο. Μπορούμε να διακρίνουμε τουλάχιστον τέσσερα επίπεδα αφαίρεσης: α' το πραγματικό (real), το επίπεδο των συγκεκριμένων αιτιακών μηχανισμών, β' το πραγματοποιημένο (actual), δηλαδή το επίπεδο στο οποίο συγκεκριμένοι δρώντες και φαινόμενα παράγονται από την αλληλεπίδραση των αιτιακών μηχανισμών, γ' το εμπειρικό, η επιφάνεια εμφάνισης των φαινομένων και δ' το επίπεδο μετρήσεων και παρατηρήσεων (Jessop 1982: 215-216, Bertramsen 1988: 11).

Η μέθοδος της συνάρθρωσης αναλύει πώς αιτιακοί μηχανισμοί αλληλεπιδρούν για να παραγάγουν ένα καθορισμένο αποτέλεσμα συνδυάζοντας επίπεδα αφαίρεσης μέσα σε πλάνα ανάλυσης (Bertramsen 1990: 104-105). Σε αυτό ακριβώς το σημείο εντοπίζεται μια ακόμη διαφορά μεταξύ του Jessop και της ανάλυσης

λόγου (discourse analysis) των Laclau και Mouffe που χρησιμοποιούν την έννοια της συνάρθρωσης με τρόπο περιγραφικό (όπως και όλοι σχεδόν οι θεωρητικοί της ανάλυσης λόγου) και μόνο στο εμπειρικό-παρατηρήσιμο επίπεδο και όχι για να εξηγήσουν την αλληλεπίδραση αιτιακών μηχανισμών σε διάφορα επίπεδα αφαίρεσης. (Οι μεθοδολογικές παραδοχές του Jessop έχουν συγκεκριμένη σημασία στην ανάλυση των σχέσεων κράτους και οικονομίας, σημασία που θα εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο).

Η μέθοδος της συνάρθρωσης και η έννοια της «κατά συμβεβηκός-αναγκαιότητας» φαίνεται να προσφέρει στη θεωρία της «επαναδιατύπωσης» και στον Jessop μια διέξοδο από τον οικονομικό αναγωγισμό και τον λειτουργισμό. Η μέθοδος της συνάρθρωσης εξετάζει την αντιστοίχιση οικονομικού και πολιτικού πεδίου, χωρίς να παραγνωρίζει τις διακριτές, *sui generis* ιδιότητές τους. Η αντιστοίχιση αυτή δεν θεωρείται θεσμικά εγγυημένη αλλά εξαρτώμενη από τις στρατηγικές των κοινωνικά δρώντων. Η έννοια της στρατηγικής έχει κεντρικό ρόλο στη θεωρία του Jessop, γιατί του επιτρέπει να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ ταξικο-θεωρητικών (class-theoretical) και κεφαλαιοθεωρητικών προσεγγίσεων (capital-theoretical) ή με πιο συμβατικούς όρους να εξηγήσει τον τρόπο αλληλεπίδρασης δομών και υποκειμένων. Οι δομές θεωρούνται αποκρυστάλλωση παρελθόντων αγώνων μεταξύ στρατηγικών. Οι στρατηγικές αυτές εγγράφονται ασύμμετρα στις δομές, οι οποίες χαρακτηρίζονται από στρατηγική επιλεκτικότητα (δηλαδή παρέχουν μεγαλύτερη πρόσβαση ή προβάλλουν μικρότερη αντίσταση σε ορισμένες στρατηγικές σε σχέση με κάποιες άλλες). Η έννοια «στρατηγική επιλεκτικότητα» επιλέγεται από τον Jessop αντί της «δομικής επιλεκτικότητας» των Πουλαντζά και Offe για να τονισθεί: α' πως οι δομές δεν εγγυώνται συγκεκριμένα αποτελέσματα και β' ο σχεσιακός χαρακτήρας τους. Ταυτόχρονα οι δομές υπόκεινται σε μεταβολές ή/και ανατροπές από τις στρατηγικές του παρόντος. Το κράτος είναι πεδίο και προϊόν στρατηγικών, ένα «θεσμικό σύνολο με πολλαπλά όρια, χωρίς θεσμική ενότητα (fixity) και χωρίς προ-δεδομένη τυπική ή ουσιαστική ενότητα (unity)» (Jessop 1990: 411).

Ο Jessop χρησιμοποιεί τους όρους «στρατηγικές συσώρευ-

σης» (accumulation strategies) και «ηγεμονικό πρόγραμμα» (hegemonic project) προκειμένου να κατανοήσει τις σχέσεις κράτους και οικονομίας. Οι δύο αυτές έννοιες συγγενεύουν με τις έννοιες «καθεστώτα ρύθμισης» (accumulation regimes) και «τρόποι ρύθμισης» (modes of regulation) της σχολής της ρύθμισης. Ο συνδυασμός ενός ηγεμονικού προγράμματος και μιας στρατηγικής συσσώρευσης ή, στη γλώσσα της σχολής της ρύθμισης, η δυνατότητα ενός σχετικά σταθερού τρόπου ρύθμισης ενός καθεστώτος συσσώρευσης, συγκροτεί αυτό που ο Γκράμσι ονόμασε «ιστορικό μπλοκ», δηλαδή την καθιέρωση μιας οργανικής σχέσης μεταξύ των οικονομικών δομών και των πολιτικών, ιδεολογικών μορφών. Η σταθερότητα αυτής της σχέσης εξαρτάται από πολιτικές πρακτικές, ανταγωνισμούς και πάλη και δεν αναπαράγεται αυτόματα μέσω κάποιων «αναγκαιοτήτων» ή «νόμων» της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Πιο συγκεκριμένα, η έννοια της «στρατηγικής συσσώρευσης» αναφέρεται σ' ένα μοντέλο οικονομικής μεγέθυνσης (growth model) που περιλαμβάνει οικονομικές και εξω-οικονομικές συνθήκες, ενώ ταυτόχρονα καθορίζει και ένα σύνολο τακτικών, μια γενική δηλαδή στρατηγική για την πραγματοποίησή τους (Jessop, 1990: 198). Ο Jessop θεωρεί πως η καπιταλιστική αναπαραγωγή προϋποθέτει την αναπαραγωγή της αξιακής μορφής (value-form): αυτό όμως είναι το γενικό πλαίσιο. Η ουσιαστική συνέχεια και επέκταση της διαδικασίας παραγωγής επιτυγχάνεται με συγκεκριμένες στρατηγικές που συνδυάζουν τις διαφορετικές στιγμές κίνησης του κεφαλαίου (τραπεζική, βιομηχανική, εμπορική). Αυτό γίνεται εφικτό μέσω της οικονομικής ηγεμονίας μιας μερίδας του κεφαλαίου, δηλαδή μέσω της οικονομικής καθοδήγησης ολόκληρου του κεφαλαίου από ένα μέρος του. Η καθοδήγηση αυτή είναι προϊόν αποδοχής, από όλες τις μερίδες του κεφαλαίου, μιας στρατηγικής συσσώρευσης που θεωρείται ότι ανταποκρίνεται στο συμφέρον του κεφαλαίου ως σύνολο, ενώ ταυτόχρονα προωθεί την κυριαρχία και τους μακροπρόθεσμους στόχους της ηγεμονικής μερίδας. Οι στρατηγικές συσσώρευσης δεν είναι αυθαίρετες ή βολонταριστικές, αλλά δεσμεύονται από παράγοντες όπως οι

κυρίαρχες μορφές (διεθνώς) κίνησης του κεφαλαίου, το επίπεδο της ταξικής πάλης κλπ. (Jessop 1990: 200).

Η έννοια του «ηγεμονικού προγράμματος» αναφέρεται στην πολιτική, ηθική και ιδεολογική καθοδήγηση των κοινωνικών τάξεων από μια άλλη τάξη ή μερίδα τάξης, καθώς και στην κινητοποίηση ενεργούς υποστήριξης πάνω σε ένα συγκεκριμένο εθνικό-λαϊκό πρόγραμμα. Πιο συγκεκριμένα, το ηγεμονικό πρόγραμμα περιλαμβάνει: α' τη διαμόρφωση μιας πολιτικής ατζέντας (political agenda) που προσανατολίζει τη δράση και λειτουργεί ως ενοποιητικό στοιχείο, β' την επέκταση αυτής της ατζέντας έτσι ώστε να συμπεριλάβει όσο το δυνατόν περισσότερες κοινωνικές σφαίρες μέσω της διαδικασίας αποαρθρώσεως (dislocation) και γ' τη δημιουργία μιας κοινωνικής βάσης που θα παρέχει υποστήριξη στους σκοπούς του προγράμματος και η οποία δημιουργείται μέσω της διαφοροποίησής της από τους εχθρούς του προγράμματος (Bertramsen 1990: 110). Παρ' όλο που το ηγεμονικό πρόγραμμα δεν ταυτίζεται με την στρατηγική συσσώρευσης (που αποβλέπει πρώτιστα στην οικονομική ανάπτυξη) η επιτυχία του συνδέεται με τη δυνατότητα οικονομικής μεγέθυνσης, στο βαθμό που η τελευταία του χορηγεί τα υλικά μέσα που χρησιμοποιούνται ως ανταλλάγματα για την απόσπαση συναίνεσης. Κατά συνέπεια ένα επιτυχές ηγεμονικό πρόγραμμα μπορεί να επιτύχει τη δημιουργία ενός ιστορικού μπλοκ, μιας οργανικής σχέσης, μεταξύ πολιτικής (κράτους) και οικονομίας (Jessop, 1990: 214).

4. Προς μια κριτική της σύγχρονης θεωρίας του κράτους

Η κριτική της θεωρίας της επαναδιατύπωσης που θα επιχειρηθεί επικεντρώνεται στη συναρθρωσιακή λογική της, τις μεθοδολογικές δηλαδή παραδοχές της και τις συνέπειες αυτής της λογικής στην κατασκευή των εννοιών της. Η έμφαση όλων των συναρθρωσιακών θεωριών στην ετερογένεια των λόγων, στον κατακερματισμό της πραγματικότητας σε επιμέρους πεδία και η αντι-ουσιοκρατική θέση τους έχουν δύο βασικές συνέπειες στην ανάπτυξή τους. Η πρώτη προκύπτει από την ανάγκη που αντιμε-

τωπίζουν οι θεωρίες αυτές κατασκευής εννοιών που να συνδέουν τα επιμέρους κοινωνικά πεδία, η δεύτερη συνίσταται στην ασάφεια και στο γενικό χαρακτήρα αυτών των εννοιών που προκύπτει από τον υπέρμετρο φόβο των θεωρητικών της επαναδιατύπωσης να μην οδηγηθούν στον αναγωγισμό κάθε είδους και στην ουσιοκρατική λογική. Το αποτέλεσμα συνήθως είναι η αδυναμία συγκρότησης ενός συνεκτικού θεωρητικού λόγου. Κάποιος, βέβαια, θα μπορούσε να αρκεστεί στην απόδειξη γενικών αναλυτικών κατευθύνσεων, πράγμα που κάνει για παράδειγμα ο Laclau και η ανάλυση λόγου γενικότερα, χρησιμοποιώντας την έννοια της συνάρθρωσης περιγραφικά, σε εμπειρικό αποκλειστικά επίπεδο, αποφεύγοντας έτσι τις δύο προαναφερθείσες δυσκολίες. Τα προβλήματα αρχίζουν όταν η έννοια της συνάρθρωσης μετατρέπεται σε μέθοδο και παράλληλα προβάλλεται η αξίωση κατασκευής μιας θεωρίας βασισμένης πάνω σε αυτήν τη μέθοδο. Τέτοια προβλήματα είναι εμφανή τόσο στις εκδοχές της επαναδιατύπωσης των Jessop και Hirsch όσο και στη σχολή της ρύθμισης (Aglietta, Lipietz κ.ά.) και πρακτικά συνεπάγονται προσχώρηση στο σχετικισμό καθώς και υιοθέτηση λειτουργιστικών και στρουκτουραλιστικών επιχειρημάτων.

Η κριτική των θέσεων του Jessop, που ήδη αναφέρθηκαν, υποδεικνύει το ορθό του ισχυρισμού σε ό,τι αφορά τη γενικότητα, ασάφεια των εννοιών της θεωρίας και το μεθοδολογικό της υπόβαθρο. Αναλυτικότερα, η κριτική μπορεί να συνοψισθεί ως εξής: α' σε έννοιες-κλειδιά για τη συνάρθρωση οικονομικού και πολιτικού πεδίου (στρατηγική συσσώρευσης) και για την αλληλεπίδραση δομών-υποκειμένων (στρατηγική), β' στον τεχνητό διαχωρισμό στρατηγικών συσσώρευσης και ηγεμονικών προγραμμάτων και γ' στη μέθοδο της συνάρθρωσης και στον επιστημολογικό ρεαλισμό.

Θα ξεκινήσουμε με την έννοια της στρατηγικής, το περιεχόμενο της οποίας παραμένει τόσο προβληματικό όσο και η σύνδεσή της με τις απαιτήσεις της αιτιακής εξήγησης. Συγκεκριμένα, ο όρος «στρατηγική» δεν ορίζεται με σαφήνεια σε κανένα γραπτό του Jessop όπου προσφέρονται απλώς μερικές αναλυτικές διακρίσεις, όπως κρατικές στρατηγικές, στρατηγικές συσσώρευσης κλπ.

Περαιτέρω προβλήματα προκύπτουν από την ανάγκη εμπρόθετης (intentional) εξήγησης και συνδυασμού της με την αιτιακή εξήγηση. Αυτό γίνεται απαραίτητο, καθότι η έννοια της στρατηγικής προϋποθέτει ένα υποκείμενο, το οποίο κάνει υπολογισμούς, προβλέψεις και κινήσεις τακτικής προκειμένου να εκπληρώσει τους στόχους του, οπότε αυτού του είδους η εμπρόθετη δράση πρέπει να συνδυασθεί με την αξίωση του Jessop και του επιστημονικού ρεαλισμού για αιτιακή εξήγηση. Στο βαθμό που ο Jessop δεν επιχειρεί κάτι τέτοιο, ούτε και αναπτύσσει μια θεωρία δράσης των υποκειμένων, είναι αδύνατο να κατανοήσουμε πώς οι δρώντες διαμορφώνουν τις στρατηγικές τους, γεγονός που σε συνδυασμό με την έλλειψη ενός απολογισμού των κοινωνικών δρώντων ατόμων οδηγεί εύκολα την εμπειρική ανάλυση στον ταξικό αναγωγισμό ως μόνη δυνατή λύση, λύση που σίγουρα ο Jessop θα απέρριπτε (Ward 1988: 12).

Η έννοια της «στρατηγικής συσσώρευσης» που αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση των σχέσεων κράτους και οικονομίας, αλλά και συνδετικό κρίκο μεταξύ της θεωρίας της αξίας και συγκεκριμένων πλαισίων και μορφών ταξικής πάλης, είναι εξίσου προβληματική. Το πρόβλημα προκύπτει όχι μόνο από το πρώτο συνθετικό της αλλά και από τον ίδιο της τον ορισμό. Η «στρατηγική συσσώρευσης» σύμφωνα με τον ορισμό της, αναφέρεται κυρίως στην οικονομία, περιλαμβάνει όμως και «εξω-οικονομικές συνθήκες» (Jessop 1990: 198), δηλαδή πολιτικούς και ιδεολογικούς όρους. Συνεπώς νομιμοποιούμαστε να υποθέσουμε πως κάθε υπαρκτή, ιστορική «στρατηγική συσσώρευσης» περιλαμβάνει ως προϋπόθεσή της πολιτικές πρακτικές και θεσμούς. Σε εμπειρικές αναλύσεις αυτό οδηγεί εύκολα σε λειτουργικού τύπου εξηγήσεις που υποθέτουν πώς ένα επιτυχές «ηγεμονικό πρόγραμμα» αντιστοιχεί αυτόματα στις ανάγκες συγκεκριμένων «στρατηγικών συσσώρευσης». Αυτό είναι εμφανές στην ανάλυση του Jessop για τον θάτσερισμό και το συντηρητικό καθεστώς της Γερμανίας του Κολ (Jessop 1988β). Η ανάλυσή του είναι περιγραφική και έχει νόημα μόνο αν δεχθούμε πως η ανάδυση των δύο καθεστώτων σχετίζεται με τις λειτουργικές απαιτήσεις του κεφαλαίου προκειμένου να ξεπεραστεί η κρίση του φορντισμού (Ward 1988: 12).

Η προβληματική φύση του όρου «στρατηγική συσσώρευσης» είναι εμφανής από τη χρησιμοποίησή του από τον ίδιο τον Jessop, για την περιγραφή πολύ διαφορετικών εμπειρικά και μεθοδολογικά φαινομένων όπως: φορντισμός, μορφές κεϋνσανισμού, κυριαρχία του City στη Βρετανία, η χιτλερική οικονομία εκτενούς χώρου κλπ. (Ψυχοπαίδης 1993: 267).

Είναι εμφανές πως ο Jessop, στην προσπάθειά του να αναλύσει το κράτος και την οικονομία χωρίς να αναγάγει το ένα στο άλλο ή να τα χειρίζεται ως πλήρως αυτόνομα, υιοθετώντας παράλληλα τη συναρθρωσιακή λογική, οδηγείται στην ανάπτυξη ασαφών και γενικών εννοιών. Συνέπεια αυτού του προβλήματος, σε εμπειρικές αναλύσεις, είναι η προσφυγή σε στρουκτουραλιστικά και λειτουργιστικά επιχειρήματα γεγονός που θίγεται αναλυτικότερα στο δεύτερο σημείο της κριτικής.

Ο διαχωρισμός μεταξύ ηγεμονικών προγραμμάτων (στον Hirsch ηγεμονικών δομών – hegemonic structures) ουσιαστικά προκαλεί περισσότερα προβλήματα απ' αυτά που φιλοδοξεί να λύσει. Ο Bonfeld (1987: 106-107) επισημαίνει πως ο Jessop δεν διευκρινίζει ποιοι είναι οι δρώντες που επιτυγχάνουν την αντιστοίχιση μεταξύ στρατηγικών συσσώρευσης και ηγεμονικών προγραμμάτων, ενώ αυτός καθαυτός ο διαχωρισμός των δύο εννοιών είναι τεχνητός καθώς κάθε ηγεμονικό πρόγραμμα εξαρτάται από τη διαδικασία συσσώρευσης. Παρ' ότι ο Bonfeld παραγνωρίζει ορισμένα σημεία του επιχειρήματος του Jessop όπου γίνεται προσπάθεια να αντιμετωπισθούν τα παραπάνω προβλήματα, θα πρέπει να δεχθούμε πως μια επαρκής θεωρία πρέπει να εξετάζει τους τρόπους, με τους οποίους τύποι κρατικής οικονομικής παρέμβασης και ρύθμισης συνδέονται με συγκεκριμένες μορφές καπιταλιστικής συσσώρευσης. Αντιφάσεις και εντάσεις του τρόπου παραγωγής ρυθμίζονται με συγκεκριμένες θεσμικές μορφές και ιδιαίτερες μορφές ιδεολογίας. Δηλαδή η ανάλυση πρέπει να στραφεί στο πώς συγκεκριμένες μορφές κρατους, αξίες, ιδεολογικά σχήματα και ηγεμονικά προγράμματα προωθούν συγκεκριμένες μορφές κεφαλαιακής συσσώρευσης. Εάν μπορέσουμε να συνδέσουμε ένα σχετικά σταθερό τρόπο ρύθμισης στο πεδίο της ιδεολογίας και των κρατικών μορφών με συγκεκριμένες μορφές

καπιταλιστικής συσσώρευσης, μπορούμε να δημιουργήσουμε μια ταξινόμηση μεταξύ των κρατικών μορφών ή καθεστώτων και των μορφών οικονομικής ανάπτυξης (π.χ. ο θατσερισμός ως μια ειδική κρατική μορφή που προωθεί τη μετάβαση από το φορντισμό στο μετα-φορντισμό). Φυσικά τα αποτελέσματα συγκεκριμένων κρατικών μορφών υπόκεινται στην ταξική πάλη και σε πολιτικούς ανταγωνισμούς· αλλά και αυτό δεν σημαίνει πως δεν υπάρχουν τάσεις που συνδέουν τις μορφές του κράτους και την οικονομία. Στο βαθμό επίσης που αυτές οι τάσεις και οι συνδέσεις δεν καταδεικνύονται και δεν συνδέονται με τις συγκεκριμένες μορφές πολιτικών ανταγωνισμών, ταξικής πάλης, τους κοινωνικά δρώντες και την κινητοποίηση αντι-τάσεων υπονομεύεται ο δυναμικός και κριτικός χαρακτήρας της θεωρίας. Ο Jessop προσφέρει μόνο ένα δομικό πλαίσιο ή και θεσμικές διαστάσεις μέσα και διαμέσου των οποίων εκτυλίσσονται οι κοινωνικοί αγώνες, θεωρεί πως μπορεί να αναλύσει αυτό το πλαίσιο (δομές) αλλά δεν μπορεί, εκ των προτέρων, να πει τίποτα για το χαρακτήρα των αγώνων αυτών. Με αυτήν την έννοια οι Bonfeld (1987: 103-105) και Holloway (1993: 235-236) έχουν δίκιο όταν του προσάπτουν την κατηγορία του στρουκτουραλισμού και της αποσύνδεσης δομής και αγώνα. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως η ασάφεια του όρου «στρατηγική» σχετίζεται και με το προαναφερόμενο πρόβλημα. Οι πολιτικές συνέπειες της αποσύνδεσης δομής και αγώνα είναι προφανείς, ο καπιταλισμός θεωρείται δεδομένος και η εργατική τάξη αντικείμενο της καπιταλιστικής ανάπτυξης (Holloway 1993: 236). Η αποσύνδεση θεωρίας και πράξης είναι πλήρης.

Θα μπορούσε κάποιος να ισχυρισθεί πως όλες οι θεωρητικές δυσκολίες που αναφέρθηκαν θα μπορούσαν να αρθούν μέσα στα πλαίσια της επαναδιατύπωσης. Τέτοια εξέλιξη όμως δεν είναι πιθανή γιατί οι δυσκολίες αυτές πηγάζουν από τις μεθοδολογικές παραδοχές της θεωρίας και συγκεκριμένα από τη μέθοδο της συνάρθρωσης ως τρόπου κατασκευής θεωριών. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από την ανάλυση του επιστημολογικού υπόβαθρου της μεθόδου, δηλαδή του επιστημονικού ρεαλισμού, όπως αυτός αναπτύσσεται κυρίως από τον Bhaskar (1979) και δευτερεύοντως από τον Jessop (1982).

Ο Bhaskar (1979: 23) θεωρεί την πραγματικότητα ανεξάρτητη από την επιστημονική γνώση ή τις αντιλήψεις που σχηματίζουμε για αυτήν. Η πραγματικότητα αποτελεί ένα δομημένο και ενεργό πεδίο αιτιακών δυνάμεων. Οι αιτιακοί μηχανισμοί και οι δομές είναι πραγματικοί με μια ισχυρή οντολογική έννοια και η επιστήμη συνίσταται στην εξήγηση αυτών των αιτιακών μηχανισμών που προκαλούν τα εμπειρικά φαινόμενα. Η επιστήμη είναι δυνατή μόνο όταν αντιλαμβάνεται αυτό το γεγονός. Ο επιστημονικός ρεαλισμός μετατοπίζει το θεωρητικό ενδιαφέρον από το ερώτημα πώς γνωρίζουμε αυτό που γνωρίζουμε στο ερώτημα σχετικά με τις αιτίες και τη φύση των παρατηρήσιμων φαινομένων. Ταυτόχρονα όμως διατηρεί στενές σχέσεις με το σχετικισμό, στο βαθμό που αποδεικνύει ως εσφαλμένη την πεποίθηση, σύμφωνα με την οποία οι δομές της πραγματικότητας υπάρχουν με τον τρόπο και τη μορφή που η τρέχουσα επιστήμη καθορίζει. Αυτό θα εξίσωνε την πραγματικότητα με τη γνώση μας για αυτήν. Συνεπώς, ενώ η ύπαρξη θεμελιωδών αιτιακών μηχανισμών (ουσιώδης παραδοχή της μεθόδου της συνάρθρωσης και της συνεπακόλουθης διάκρισης επιπέδων αφαίρεσης) συνιστά την προϋπόθεση της επιστήμης, ο πλήρης και απόλυτος καθορισμός της φύσης των μηχανισμών αυτών είναι αδύνατος.

Με άλλα λόγια τα επιχειρήματα του επιστημονικού ρεαλισμού έχουν υπερβατολογικό χαρακτήρα και αναφέρονται στο πώς πρέπει να είναι η πραγματικότητα για να είναι δυνατή η επιστήμη. Ο ρεαλισμός γίνεται έτσι μια κανονιστική (normative) φιλοσοφία της επιστήμης, γεγονός που αναγνωρίζει και ο ίδιος ο Bhaskar (1978: 14) και που επιβεβαιώνει την κριτική του Gunn (1993: 253-254) που χαρακτηρίζει την επιστημολογία αυτή μεταφυσική. Σε θεωρητικό επίπεδο ο ρεαλισμός μπορεί να επικαλεσθεί πραγματικούς αιτιακούς μηχανισμούς, αλλά δεν μπορεί να προχωρήσει σε περαιτέρω περιγραφή και ανάλυση τάσεων παρά μόνο μέσω εμπειρικής έρευνας. Σε αυτό το σημείο το μόνο που διαχωρίζει τον επιστημονικό ρεαλισμό των Bhaskar και Jessop από τον εμπειρισμό και το ριζοσπαστικό πλουραλισμό του Laclau είναι η εμμονή των πρώτων στον καθορισμό των κοινωνικών φαινομένων και στην ύπαρξη αιτιακών μηχανισμών. Στην πορεία της

θεωρητικής ανάλυσης όμως αυτό παραμένει μια λεκτική διατύπωση και το μόνο που απομένει είναι η προσφυγή στην εμπειρική έρευνα ή/και η χρησιμοποίηση των αποκηρυγμένων στρουκτουραλιστικών, λειτουργιστικών επιχειρημάτων. Η ανεπάρκεια και η ασάφεια της θεωρίας της επαναδιατύπωσης αναγνωρίζεται άμεσα από τον ίδιο τον Jessop (1988β) και από άλλους θεωρητικούς συγγενών απόψεων (βλ. Bertramsen: 1988), ενώ αποδεικνύεται έμμεσα από τις αγωνιώδεις και, εκ προοιμίου αποτυχημένες, προσπάθειές τους για κατασκευή ενδιάμεσων εννοιών που θα αναιρούσαν αυτή την ασάφεια.

Η κριτική του Gunn (1993: 254) και ιδιαίτερα η διαπίστωσή του ότι υφίσταται μια διάκριση γένους/ειδών, στην ανάλυση του Jessop, ανάμεσα στο κεφάλαιο (καθολική κατηγορία) και τους τρόπους που συναρθρώνεται, όπως είναι ο φορντισμός, μεταφορντισμός κλπ. (επιμέρους κατηγορίες), ανήκει στην ίδια προβληματική και υποδεικνύει πως η μέθοδος της συνάρθρωσης και ο επιστημονικός ρεαλισμός δεν παρέχουν ένα σημείο εκκίνησης για θεωρητική έρευνα, αλλά μάλλον μία παρακίνηση για έρευνα των επιμέρους συνδέσεων-αποσυνδέσεων των κοινωνικών πεδίων σε εμπειρικό επίπεδο και μόνο.

Συμπερασματικά διαπιστώνουμε ότι σε μεγάλο βαθμό η επαναδιατύπωση κατανοεί τα προβλήματα της μαρξιστικής θεωρίας και επιχειρεί την αναίρεσή τους μέσω της συγκρότησης μιας θεωρίας των σχέσεων πολιτικής και οικονομίας απαλλαγμένης από την αναγωγική λογική του οικονομισμού. Ως κλειδί για την επιτυχία του εγχειρήματος αναγνωρίζεται η ανάπτυξη μιας μεθοδολογίας που θα προσφέρει τα κατάλληλα αναλυτικά εργαλεία-έννοιες. Ακόμα όμως και αν παραγνωρίσουμε το διαχωρισμό θεωρίας και μεθόδου που συντελείται με την υιοθέτηση της μεθόδου της συνάρθρωσης και των παραδοχών του επιστημολογικού ρεαλισμού από μια «μαρξιστική» θεωρία, η επαναδιατύπωση αποτυγχάνει να πραγματοποιήσει το στόχο της με βάση τα ίδια της τα κριτήρια, στο βαθμό που οι έννοιες που αναπτύσσει είναι ασαφείς και την οδηγούν με ακρίβεια στην παλιά παγίδα του στρουκτουραλισμού - λειτουργισμού. Η έξοδος από την παγίδα είναι απίθανη καθώς τα προαναφερθέντα προβλήματα είναι εγγενή στο μεθοδολογικό

υπόβαθρο της επαναδιατύπωσης. Η αποτυχία της δεν αναιρεί κανένα από τα προβλήματα του μαρξισμού που συνέτειναν στην εμφάνισή της, αλλά μάλλον τα κάνει πιο ορατά. Η μαρξιστική θεωρία οφείλει ακόμα να αποδείξει πως ο οικονομισμός δεν αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό της, καθώς και τη συνεπακόλουθη δυνατότητά της να αναλύει την πολιτική δράση και, γενικότερα, το σύνολο των κοινωνικών φαινομένων στα οποία αναφέρεται, χωρίς να τα ανάγει στην οικονομική σφαίρα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aglietta, M. (1979), *A Theory of Capitalist Regulation*, Λονδίνο, NLB.
- Bertramsen, R. (1988), «Towards a Strategic-Relational Approach», *Essex Papers in Government and Politics*, τχ. 56, University of Essex.
- Bertramsen, R. κ.ά. (1990), *State, Economy and Society*, Λονδίνο, Unwin Hyman.
- Bhaskar, R. (1979), *A Realist Theory of Science*, Μπράιτον, Harvester Press.
- Bonefeld, W. (1987), «Reformulation of State Theory», *Capital and Class*, τχ. 33.
- Gunn, R. (1993), «Μαρξισμός, μεταθεωρία και κριτική», στο *Μεταφορντισμός και κοινωνική μορφή*, επιμ. Bonefeld, W. και Holloway, J., Αθήνα, Εξάντας.
- Hirsch, J. (1977), «Elements of a Materialist Theory of the State», *International Journal of Politics*, vii (2).
- Hirst, P.Q. (1979), «Introduction», στο B. Edelman, *Ownership of the Image*, Λονδίνο, Routledge and Kegan Paul.
- Holloway, J. (1993), «Το Κεφάλαιο είναι ταξική πάλη», στο *Μεταφορντισμός και κοινωνική μορφή*, επιμ. Bonefeld, W. και Holloway, J., Αθήνα, Εξάντας.
- Holloway, J. - Piccioto, S. (1977), «Capital Crisis and the State», *Capital and Class*, τχ. 2.
- Holloway, J. - Piccioto, S. (1978), *State and Capital: a Marxist Debate*, Λονδίνο, Arhold.
- Jessop, B. (1982), *The Capitalist State*, Οξφόρδη, Blackwell.
- Jessop, B. (1988a), «Regulation Theory in Retrospect and Prospect», *International Conference on Regulation Theory*.
- Jessop, B. (1988b), *Thatcherism*, Καίμπριτζ, Polity.
- Jessop, B. (1990), *State Theory*, Καίμπριτζ, Polity.
- Laclau, E. (1988), «Building a New Left», *Strategies*, No 1.
- Laclau, E. - Mouffe, C. (1985), *Hegemony and Socialist Strategy*, Λονδίνο, Verso.
- Ψυχοπαίδης, Κ. (1993), «Κρίση θεωρίας στις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες», *Μεταφορντισμός και κοινωνική μορφή*, επιμ. Bonefeld, W. και Holloway, J., Αθήνα, Εξάντας.
- Ward, H. (1988), «Evolution and Regulation», *Essex Papers in Politics and Government*, τχ. 64, University of Essex.